

ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕЛІСІМДЕРДІ ЖАНАМА ТАҢДАУ

Мұхтарқызы Назерке

магистранты, Халықаралық Астана Университеті, Қазақстан, Астана

Хайрмұхамедов Нұрбек Исабаевич

Халықаралық шарттар мен ұлттық заңнама тек тікелей көрсетілген келісімдерге жол беру арқылы қолданылатын құқықты таңдауды сирек шектейді. Мұндай шектеулер кейбір құқық қорғау органдарында бар, алайда, әдетте, заң шығарушының пікірінше, әлсіз тараптың мүдделері немесе қоғамдық мүдделер заңды таңдау туралы болжанған келісімдерді алып тастауды қажет ететін шарттардың жекелеген түрлеріне ғана қатысты.

Тұтынушылардың қатысуымен жасалған шарттар үшін қолданылатын белгілі бір сатып алу-сату тұтынушылық шарттарына қолданылатын құқық туралы жазбаша нысанда қолданылатын құқықты тікелей айқын таңдауға ғана жол беру (The choice of law must be express and in writing), мысал ретінде 1980 жылғы Гаага Конвенциясы жобасының 6-бабын келтіруге болады [5].

Австрия заңының 44(3) 1978 ж. халықаралық жеке құқық туралы параграфы Австрияның Рим конвенциясына қосылуына дейін қолданыста болған редакцияда еңбек шартында қолданылатын құқықты тек айқын түрде таңдауға жол берген. Көп жағдайда қолданылатын заңды таңдау туралы тікелей және болжамды келісімдерді тану қолайлы болып саналады.

Әлемде тараптардың құқықты таңдау туралы ұйғарылған келісім жасасуы туралы қандай мән-жайларға қатысты біржақты қалыптасқан стандарттар жоқ. Бұған халықаралық және ұлттық актілердің тұжырымдамасындағы айырмашылық ықпал етеді.

Болжалды келісімдерді әр түрлі түсіну негізінен осындай келісімдердің екі элементіне қатысты. Біріншіден, бұл болжанған келісімнің болуын анықтау үшін ескерілуі мүмкін жағдайлардың шеңберін анықтау.

Екіншіден, бұл тараптардың белгілі бір құқықты қолдануға бағытталған ниетінің анықтығы мен түсініксіздігінің дәрежесі.

Болжанатын келісімдер үшін неғұрлым қатаң стандарт 1955 жылғы Гаага Конвенциясының 2-бабында тауарларды халықаралық сатып алу-сатуға қолданылатын құқық туралы көзделген, ол қолданылатын құқықты таңдау шарттың талаптары біржақты (indubitablement) туындауға тиіс деп белгілейді.

Осылайша, осы Конвенцияны әзірлеушілер қолданылатын құқықты таңдау туралы болжанатын келісімнің болуы туралы тұжырым тараптардың ниетіне қатысты қандай да бір күмәнді болдырмауға тиіс және тек шарттың талаптарына (бірақ Тараптардың басқа іс-әрекеттеріне немесе істің өзге мән-жайларына емес) негізделуі мүмкін екендігін негізге алды [6].

Болжанатын келісімдер үшін ең қатаң стандарт мұндай келісімнің болуын анықтау үшін шарттың талаптарын ғана емес, сонымен бірге істің өзге де мән-жайларын (мысалы, тараптардың хат алмасуы, тараптардың өзара қарым-қатынастарында қалыптасқан практика, сол тараптардың қатысуымен өзара байланысты шарттардың болуы және т. б.) ескеруге болатындығын және Тараптардың белгілі бір құқықты қолдану ниетін білдіреді. Бұл жағдай

ақылға қонымды сенімділік деңгейімен ғана анықталады.

Мұндай тәсіл, атап айтқанда, 1978 жылғы Өкілдік қатынастарға және делдалдық шарттарға қолданылатын құқық туралы Гаага Конвенциясының 5-бабында көрініс тапты: "мұндай таңдау тікелей көрсетілуі керек немесе тараптар арасындағы келісімнің шарттары мен істің мән-жайларынан (reasonable certainty with reasonable certainty) ақылға қонымды үлеспен ұстануы тиіс" [7].

Рим конвенциясының 3(1) - бабының тұжырымдары осындай қатаң стандартқа жақын. Мәселе осы Конвенцияның әртүрлі ресми мәтіндерінде құқықты таңдау туралы болжанған келісімдерді қалыптастыруға қатысты сәйкес келмейтін семантикалық реңктер болды.

Сонымен, Рим Конвенциясының ағылшын тіліндегі мәтінінде құқықты таңдау тікелей көрсетілуі керек немесе келісім шарттарынан немесе істің мән-жайларынан ақылға қонымды сенімділікпен (reasonable certainty) туындауы керек.

Конвенцияның неміс мәтіні болжанған келісімнің жеткілікті сенімділігі туралы айтады (mit hinreichender Sicherheit). Керісінше, Конвенцияның Француз мәтіні қолданылатын құқықты (de faucon certaine) [8] болжамды таңдаудың айқындылық дәрежесіне анағұрлым қатаң өлшем белгілейді.

Құқықты таңдау туралы ұйғарылған келісімдерге қойылатын стандарттар туралы мәселе 1986 жылғы Гаага конвенциясын әзірлеу барысында тауарларды халықаралық сатып алу-сату шарттарына қолданылатын құқық туралы белсенді талқыланды.

Әдебиетте бұл бөлімдегі алғашқы тұжырымдар Рим Конвенциясының тәсілдеріне жақын болды [4]. 1986 жылғы Гаага Конвенциясының ресми баяндамасынан көріп отырғанымыздай, болжалды келісімдерге қойылатын талаптарды қатаңдатудың ең дәйекті жақтаушыларының бірі Кеңес делегациясы болды, ол Конвенция мәтінінде тараптардың қарым-қатынасының қандай да бір элементтері жоқ екенін (мысалы, дауларды шешу орнын таңдау, төлем валютасы, қамау орны немесе т. б.) көрсетуді талап етті.

Ол өзін-өзі оқшаулап алған, қолданылатын құқықты ұйғарылған таңдаудың болуының жеткілікті дәлелі ретінде танылатын шарттың орындалуын бақылауды жүзеге асырады.

Бұл идея тікелей бекітілмегеніне қарамастан, ресми есепте ол жалпы мақұлдау [9] алғанын атап өтті. 1986 жылғы Гаага Конвенциясының 7(1) - бабының қорытынды түрінде мынадай тұжырымға ие: "Тараптардың осындай таңдау (қолданылатын құқық) туралы келісімі Шарттың талаптарынан және Тараптардың жиынтығында қаралатын мінез-құлқынан тікелей көрсетілуі немесе анық орындалуы тиіс" (clearly demonstrated by the terms of the contract and the conduct of the parties, viewed in their entirety).

Гаага Конвенциясы құқықты таңдау туралы болжамды келісім ұғымын анықтауды екі экстремалды тәсіл арасындағы ымыраға келу әрекеті деп санауға болады: зерттелетін жағдайлардың тізімін тек шарттың талаптарымен шектеместен, конвенция сонымен бірге нақты істің барлық жағдайларын олардың жиынтығында зерттеуге назар аудара отырып, болжамды таңдаудың жоғары дәрежесін талап етеді.

Осы ымыралы тәсілге сәйкес стратегия да тұжырымдалған. Халықаралық құқық Институтының 1991 жылғы қарарлары тараптардың ниетін айқын көрсететін: «тікелей білдірілген келісім болмаған жағдайда, құқық таңдау тараптардың ниетін анық көрсететін мән-жайлардан ұстануға тиіс» (тараптардың ниетін анық көрсету) [10].

Рим конвенциясының 3(1) (оның француз тіліндегі нұсқасында) және Рим I Регламентінің 3(1) - бабында: "тараптардың қолданылатын құқықты таңдау туралы келісімі тікелей көрсетілуі керек немесе шарттың ережелерінен немесе істің мән-жайларының жиынтығынан туындауы керек" делінген. Әдебиетте бұл норма Ресейдің халықаралық жеке құқығының новелласы деген тезис жиі кездеседі [11].

Сонымен бірге, кеңестік кезеңде ішкі Халықаралық жеке құқықта, әдетте, шарттың жанама

тұжырымдары немесе тараптардың басқа әрекеттері негізінде қолданылатын құқықты таңдау бөлігінде тараптардың ниетін белгілеу мүмкіндігі қабылданбағанын атап өткен жөн. Сонымен, Л. А. Лунц "Құзыретті заңды таңдауға бағытталған тараптардың еркі тараптардың келісімінде тікелей немесе үнсіз көрсетілуі керек.

Сыртқы сауда төрелік комиссиясы тараптардың болжамды немесе гипотетикалық ерік-жігерінің әдісіне жүгінбеді, бірақ бұл ерік сөзсіз туындаған әрекеттерді ескерді (нақты әрекеттер)" [2].

Сонымен қатар, сыртқы сауда төрелік комиссиясы тәжірибесінде тұрақты қолдану шетелдік тәжірибеде белгілі болмаған заңды таңдау туралы болжамды келісімнің көріністерінің бірін тапты.

Сыртқы сауда төрелік комиссиясы тәжірибесінде келісімшартта келісімшарт жасасу орнын көрсету тараптардың осы елдің құқығын қолдану ниетін көрсетеді және тараптар жасаған белгілеу келісімшарт жасасудың нақты орнына сәйкес келетініне қарамастан.

Тиісті кезеңдегі сауда төрелігі тәжірибесін егжей-тегжейлі талдау негізінде Д. Ф. Рамзайцев мынадай қорытынды жасайды: "төрелік тәжірибеде келісім жасалған жерді белгілеу кезінде төрелікке жүгіну жағдайлары болған жоқ, егер мәміленің өзі қаланы немесе басқа елді мекенді немесе мәміле нақты жасалған елді мекенді немесе тараптардың келісімі бойынша қай жерде жасалғанына байланысты болмаса, яғни нақты қол қойылып таңдалған болмаса.

Тараптардың шартта оны жасасу орнына нұсқауын (ол бірыңғай құжат нысанында жасалғанына немесе хат алмасуды ұсынғанына қарамастан) тараптардың белгілі бір заңды салдардың басталуын осы жермен байланыстыруға келісімі ретінде қарау керек; шарт жасасу орнымен шартталған мұндай заңды салдарға бірінші кезекте "шарт құқығы" жатады [3].

Бұл тұрғыда ВТАК-тың 14.05.1970 ж. № 6/1970 іс бойынша шешімі ("Маунт Санбим Инвестмент Секьюритис Лимитед" ағылшын фирмасының "Разногимпорт" кеңестік сыртқы сауда бірлестігіне талап қоюы) айрықша көрнекі болып табылады.

Шартқа іс жүзінде Лондонда тараптар қол қойғанына қарамастан, келісім мәтінінде "Мәскеу келісімшарт жасасу орны болып саналады" деген ереже бар. Шарттың осы ережесін негізге ала отырып, төреліктің құрамы тараптардың мәміле жасалған жерді көрсетуі қолданылатын құқықтың нұсқауына теңестіріледі деген қорытындыға келді [12].

Кеңес Одағының коллизиялық Заңында бекітілген келісім-шарт жасалған жерге объективті байланыстырудың әсерінен сипатталған тәсіл ХҚС тәжірибесінде де қолданыла берді, бұл кезде арбитраж құрамы 1964 ж. РСФСР Азаматтық кодексінің ережелерін басшылыққа алды. Тараптар 1992 жылға дейін жасасқан шарттар бойынша қолданылатын құқықты анықтау кезінде, мысалы, 03.02.2000 ж. № 427/1997 іс бойынша шешімде: "...Тараптардың қолданыстағы материалдық құқық туралы келісімі болмаған жағдайда, Келісім-шартта (орыс тілінде де, итальяндық нұсқада да) оған Мәскеуде қол қойылғандығы көрсетілген. Төреліктің пікірі бойынша тараптардың келісілген ерік-жігерін көрсететін осындай нұсқауға байланысты іс жүзінде шарт жасалған жер иррелевантты" [13]. Бүгінгі таңда мұндай тәсіл іс жүзінде кездеспейді, өйткені отандық заң шығарушы келісім-шарт ережесін анықтауда басым фактор ретінде келісім-шарт жасалған жерге байланыстыруды қарастырудан бас тартты.

Сонымен, Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің VI "Халықаралық жеке құқық" бөліміне шетелде жарияланған пікірлердің бірінің авторлары бұл ережені оның шамадан тыс жұмсақтығы мен белгісіздігі үшін сынға алады, бұл сотқа болжалды келісімнің дизайнын және тараптардың қолданыстағы құқықты таңдауға деген нақты еркі болмаған жағдайда пайдалануға мүмкіндік береді. Пікір авторлары өнерге жақын тұжырымдарды қолдану туралы шешім қате деп санайды. 3(1) Рим конвенциясы, 1986 жылғы Гаага Конвенциясының 7 (1) - бабының ымыраға келу нұсқасы 314-тен артық деп санайды.

М. Бадыковтың мақаласында 2 - баптың нормасына тікелей қарама-қарсы сын бар. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 431-бабы, тараптардың нақты жалпы еркінен шарт талаптарының сөзбе-сөз мағынасының артықшылығын белгілейтін Ресей Федерациясының

Азаматтық кодексінің тараптардың құқығын таңдау туралы.1210-бабы тараптардың нақты жалпы еркіне қарағанда мүлдем жоқ деген қорытындыға әкеледі. М. Бадықовтың пікірінше, 1210-баптың 2-бап нормасы Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің іс жүзінде тараптарды келісімшартта дереу бекітілетін, бірақ оны орындау барысында ғана мағыналы болатын қолданыстағы құқықты анықтау критерийіне сілтеме жасау мүмкіндігі туралы айтады. Мысал ретінде ол міндеттемені орындау үшін борышкер әрекет еткен кезде қажетті сенімділік дәрежесін алатын міндеттемені нақты орындау орнының құқығын қолдануға нұсқайды [1].

Біздің көзқарасымыз бойынша, сынның екі бағыты Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 1210 болжамды таңдаудың жеткілікті түрде «ақылға қонысыз» емес, тараптардың болжанған келісімі шарт талаптарынан немесе істің мән-жайларының жиынтығынан туындауы керек екенін айтады. Осылайша, Ресей заң шығарушысы қолданатын стандарт Рим конвенциясы мен Рим I регламентінің Француз мәтініне жақын. Сонымен қатар, М.Бадықовтың бапты қолданған кезде келісуі екіталай. Азаматтық кодекстің 1210-бабы халықаралық жеке құқықтың дербес арнайы нормасы болып табылады. Кейінгі мәлімдемеден көрініп тұрғандай, болжамды таңдау туралы ережелерді қолдану өзінің нақты тәсілдерімен сипатталады, оны жүзеге асыру аясында жалпы нормаларға қосымша үндеу қажет емес. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 1210-бабының 3(1) және 2-тармақтарында қолданылатын таңдау өлшемдерінің белгіленген ұқсастығы Батыс Еуропаның құқықты таңдау туралы болжанған келісімдерге деген көзқарастарын зерттеуді, сондай-ақ осы тәсілдерді отандық тәжірибеде қолданудың орындылығын белгілеуді өте маңызды етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Байдыков М. Ресей Федерациясының Азаматтық Кодексі және Рим конвенциясы: реттеуші құқықты болжамды таңдау // орталық және Шығыс Еуропа құқығына шолу. 2008. Б. 199-203.
2. Лунц Л. А. халықаралық жеке құқық курсы. 499 Б.
3. Рамзайцев Д.Ф. сыртқы сауда арбитраждық комиссиясының практикасындағы халықаралық жеке құқық мәселелері // ақпараттық материалдар жинағы. КСРО Сауда-Өнеркәсіп палатасының құқық бөлімі. М., 1973. № 26. С. 13-15.
4. Матич З. Тауарларды халықаралық сатып алу-сату шарттарына қолданылатын құқық туралы Гаага Конвенциясы-қолданылатын құқық туралы ережелер / / халықаралық шарттар және қақтығыс құқығы: эссе жинағы / ред. П. Сарчевич. 1990. 57 Б.
5. 1979 жылғы 29 маусымда Арнайы комиссия қабылдаған тұтынушылық сатудың белгілі бір түрлеріне қолданылатын құқық туралы Конвенцияның алдын ала жобасы (1979 жылғы қазандағы № 2 Алдын ала құжат) // ред. Амстердам, 1982. 140 б
6. 1955 жылғы Гаага Конвенциясының қатаң стандартының ерекшеліктері туралы қосымша ақпаратты қараңыз: Plender K., Wilderspin M. P. 859-860.
7. Бұл норма өкілдік беруші мен өкіл арасындағы "ішкі" қатынастарға қолданылатын құқықты айқындау тетігін реттейді. Толығырақ қараңыз: Верхаген Х. Халықаралық жеке құқықтағы Агенттік. Агенттікке қолданылатын құқық туралы Гаага Конвенциясы. Гаага, 1995. С. 204-205
8. Рим Конвенциясының әртүрлі ресми тілдердегі 3(1) - бабының тұжырымдамаларының сәйкес келмеуіне, атап айтқанда, Рим конвенциясын Рим I регламентіне трансформациялау процесінің негізін қалаған Еуропалық Комиссияның жұмыс құжатында: Рим конвенциясын қоғамдастық құралына айналдыру және оны жаңғырту туралы Еуропалық комиссияның Жасыл кітабына назар аударылады.
http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2002/com2002_0654en01.pdf).
9. Тауарларды халықаралық сатып алу-сату шарттарына қолданылатын құқық туралы Конвенция. Артур фон Мереннің түсіндірме есебі (<http://www.hcch.net/upload/expl31.pdf>) -

ресми есептің 49-т.

10. Халықаралық құқық институты. Базель Сессиясы – 1991. Жеке тұлғалар немесе ұйымдар арасындағы халықаралық шарттардағы тараптардың дербестігі

11. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексіне түсініктеме, үшінші бөлім (мақала) / ред. Н. И. Марышева, Ярошенко. Б. 478 (РФ АК 1210 – бабына түсініктеме авторы-А.С. Комаров); Ресей Федерациясының Азаматтық кодексіне түсініктеме: Ресей Федерациясының Азаматтық кодексіне түсініктеме, үшінші бөлім / ред. Т. Е. Абова, М. М. Богуславский, А.Г. Светланов. М.: Юрайт-Басылым, 2004. Б. 400 (РФ АК 1210 бабына түсініктеме авторы-Е. В. Кабатова)

12. Толығырақ: Лунц Л. А.Халықаралық жеке құқық курсы. С.500; Рамзайцев Д. Ф. Сыртқы сауда арбитраждық комиссиясының практикасындағы халықаралық жеке құқық мәселелері. Б.15.

13. РФ СӨП жанындағы халықаралық коммерциялық төрелік сотының 1999-2000 жылдардағы тәжірибесі.құраст. М. Г. Розенберг. М., 2002. 207-212 Б.